

Тамара Н. Лутовац Казновац¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за српски језик
Orcid: 0009-0003-0018-863X

РЕФЛЕКСИ ЈАТА У ПИСМИМА ПОРТИНЕ СРПСКЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ ДУБРОВНИКУ²

Предмет истраживања представљају рефлекси старосрпског вокала *jaš* у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику. Писма су настајала од 1430. до 1566. године у оквиру писарских канцеларија султана Мурата II, Мехмеда II, Бајзита II, Селима I и Сулејмана I. Проведена анализа показала је да је у највећем броју писама забележена екавска рефлексација *jaša*, док су у документима султана Селима I и Сулејмана I потврђени и (и)јекавски и икавски континуанти, углавном употребљени у интитулацији, инскрипцији и окамењеним датумским формулама, што јасно указује на то да у овим канцеларијама слаби старосрпски стандард из времена султана Мехмеда II и Бајзита II.

Кључне речи: рефлекси *jaša*, Портинa српска канцеларија, историја српског језика, историјска дијалектологија

1. Уводне напомене

Српска писарска канцеларија на владарском двору у Османском царству формирана је за време владавине султана Мурата II (1421–1425), а последња документа у оквиру писарске делатности ове канцеларије издата су за време владавине султана Сулејмана I (1520–1566) (в. Kostić 1924: 7). Висока порта је српски језик користила у дипломатској преписци са Србијом, Босном, Русијом, Аустријом и Угарском, али је најинтензивнија преписка вођена са Дубровником будући да је од свих хришћанских држава он имао највише трговачких повластица (в. Kostić 1924: 10–11).

Поред појединачних и обједињених издања текстова (в. Karano-Tvrtković 1840; Miklosich 1858; Elezović 1931; Radojčić 1953–1954; Truhelka 1911 и Stojanović 1934), о језичким карактеристикама појединих докумената Портине српске канцеларије Дубровнику до данас је говорено у Stolz 1984–1985; Lutovac 2013, Polomac, Lutovac 2014, Nakaš 2016, док је

¹ tamara.kaznovac@filum.kg.ac.rs

² Истраживање је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2024. години 451-03-65/2024-03/ 200198).

прво системско истраживање језичких карактеристика ове преписке проведено у Lutovac Kaznovac 2019.

Предмет нашег истраживања представљају рефлекси старосрпског вокала *jaīī* у писмима³ турских султана Мурата II, Мехмеда II, Бајазита II, Селима I и Сулејмана I која су настајала у оквиру Портине српске канцеларије од 1430. до 1566. године, а била су упућена Дубровнику.

Прве напомене о рефлексацији *jaīīa* у овим писмима проналазимо у Stolz 1984–1985, где се истиче да је у више од 60% писама забележена екавска рефлексација, у 30% докумената јекавска рефлексација, те да се у четири документа бележе само икавски рефлекси. Општи закључак о рефлексацији *jaīīa* у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику Штолиц темељи увидом у целокупну преписку и то само на основу издања текстова у Стојановић 1934. У том погледу се равноправно проучавају како оригинали тако и преводи и преписи, што уједно представља и додатно методолошко ограничење⁴.

Лејла Накаш је у студији посвећеној истраживању граfiјско-правописних и језичких карактеристике крајишничких писама (2010) истакла и неколико појединости везаних за изговорну вредност *jaīīa* у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику, закључујући да се на месту кратког и дугог *jaīīa* пишу графема е и граfiјски спој *ie* у функцији обележавања једносложног и двосложног рефлекса [je/iје]. Према мишљењу аутора, одлике Портине српске канцеларије у погледу рефлексације *jaīīa* најдоследније су заступљене у писму султана Мурата II од 6. децембра 1430. године (уп. Nakaš 2010: 82)⁵.

Узимајући у обзир целину корпуса и искључиво документа која према свом дипломатичком статусу представљају несумњиве оригинале⁶, наше истраживање је мотивисано жељом да пружимо детаљну слику рефлексације *jaīīa* у писмима турских султана Дубровнику, филолошки и лингвистички акрибично, а посебно у контексту добро познате чињенице да су

3 Истраживање је спроведено је на основу фотографских снимака забележених у Државном архиву у Дубровнику, где су у оквиру збирки „Prilozi k arhivskim serijama IV B”, „Већка ćirilicna dokumenta” и „HR-DADU-61 Miscellanea” чувају оригинална документа Портине српске канцеларије која су била упућена Дубровнику. Посебну захвалност на свесрдној помоћи приликом истраживања овом приликом изражавамо господину Зорану Перовићу.

4 Преводи и преписи се „не могу равноправно третирати са оригиналима сличних докумената јер постоји могућност писарске интервенције, свесне или несвесне, при преписивању одговарајућих споменика, и то не само на граfiјском већ и на језичком плану” (Mladenović 1972: 9).

5 Говорећи опет о документу у коме су најдоследније заступљене одлике Портине српске канцеларије, исти аутор опет издваја писмо султана Мурата II од 6. децембра 1430. године, али приликом упућивања на издања овог документа у Стојановић 1934, упућује се на писмо султана Сулејмана I (уп. Nakaš 2017: 26).

6 Из канцеларија ових турских султана Мурата II, Мехмеда II, Бајазита II, Селима I и Сулејмана I Дубровачкој републици издата су укупно 132 писма, од којих 107, према свом дипломатичком статусу представљају несумњиве оригинале, док су остала писма преводи и преписи (уп. Lutovac Kaznovac 2019: 30-32).

писари ових докумената остајали непознати, те да о њиховим личностима и пореклу до данас готово немамо никаквих података⁷.

Посебан циљ нашег истраживања је праћење рефлексаџије јаџа у морфонолошким категоријама које су од значаја за дијалекатску диференцијацију српског језика у XV и XVI веку⁸.

2. Анализа ѓрађе

Због изузетно обимног корпуса системско сагледавање рефлексаџије јаџа проведено је након разврставања докумената по канцеларијама, у оквиру којих смо пратили рефлексе јаџа и морфолошку категорију у којој се континуант јаџа остварује.

2.1. Канцеларија султана Мурата II. У двама писмима султана Мурата II у основи речи на месту јаџа пише се графема €:

Мур 1430⁹: ведомџ 6, верномџ 14, грѣ 29, верна 30, верџете 31, лето 34;

Мур 1431: многоверџнога 8, места 12, речи 14, верџете 15, месеца 17.

Графема € на месту некадашњег јаџа у писму Мур 1430 бележи се изван основе и то у следећим категоријама:

- (1) у И јд. тврде заменичко-придевске промене: за темь пишџ вамь 19-20, за темь пџсти њ мога верна влагелина 29-30;
- (2) у Д/Л мн. тврде заменичко-придевске промене: мно племенитѣ кнеземь и властеломь 2-3; по все џ б;
- (3) у Д јд. личних заменица: нџ мне џгинисте 18, мне плакџ данокь 19;
- (4) у негираним облицима презента глагола јесам: нее 8 (3. л. јд.), несте 17.

Екавски рефлекси у Д јд. личне заменице 1. лица, у инструменталу јд. и Д мн. заменичко-придевске промене, те одрични облици презента глагола јесам могу упућивати на српски југоисточни говор из кога су се у

7 У Ђорђићевој *Историји срѣске ћирилице* (1991: 164) истиче се да су писари били из разних крајева штокавског подручја, док Ивић (2014: 66) напомиње да су „родом из разних предела, понекад и из оних на граници Македоније”. Л. Накаш (2016: 272–273) сматра да су многи од писара у Портиној српској канцеларији били хришћани који су одведени на двор, те да су писари султана Бајазита II могли бити драгомани Касум-бег и Скендер-бег. У студији истог аутора се на основу палеографских и језичких карактеристика *Повеље сулџана Селима*, писане 5. марта 1513. године у Бруси, истиче да је писар припадао босанској писаној традицији, те да је највероватније био наследник Скендер-бега драгомана (уп. Накаш 2017).

8 Овде не смемо заборавити да „језик једне повеље обично не репрезентује тачно ни говор родног места владара који је потписује, ни говор родног места писара који је пише, ни говор места где је писана, већ нешто четврто, у чему може бити елемената свих тих говорних типова, али што прекрива њих све као танак површински слој” (Ivić 1991: 85).

9 Скраћенице анализираних докумената састоје се од прва три почетна слова имена адресанта и године издавања писма, а у случају преклапања године у оквиру исте писарске канцеларије наводи се индекс. Целокупни регистар анализираних писама налази се у Lutovac Kaznovac 2019: 16–29.

првој половини XV века издвојили косовско-ресавски и призренско-јужноморавски говори (уп. Polomas, Lutovac 2014: 17)¹⁰.

Насупрот горенаведеним писмима, издваја се Мур 1430₁ у коме је рефлексација *jašša* хетерогена, па се у корену речи на месту *jašša* бележе графема *є*: *заповедѹє* 3, *заповеднѹ* 31-32, а у усамљеном примеру и лигатура *є*: *гнєвь* 39. На месту континуаната *jašša* у наставцима у овом писму потврђене су графема *є* (примери под 1), лигатура *є* (примери под 2), те граfiјски спој *иє* (примери под 3):

- (1) *трьговцѣ* 14, 37, *свѣ* 14, 23, *дрѣзѣ* 16, *хотє* 17, *западнєхѣ* 26, *свєхѣ* 29;
- (2) *источнѣ* 27;
- (3) *сѣсиєдѣ* 12, 19, *смиє* 19, 33.

Посебно се од наведених издвајају примери *сѣсиєдѣ* 12, 19, *смиє* 19, 33, *хотє* 17 и *гнєвь* 39. Како се у овом писму бележе примери по *сємь* 4 и по *сємь* 41/42 није искључено да писар на месту етимолошког вокала /e/ бележи лигатуру *є*¹¹. Имајући ослонац у овим примерима, можемо претпоставити да лигатура *є* ипак има функцију обележавања вокала /e/, те би се у том случају пример *гнєвь* 39 читао као [гнев] и не би се могао сматрати поузданим (и)јекавизмом. У примерима *сѣсиєдѣ* 12, 19 и *смиє* 19, 33 тешко је утврдити рефлексацију *jašša*, будући да се граfiјским спојем *иє* могу обележити и гласовне групе [je] и [ije], али и дифтонг [ie]. Облик *хотє* 17 припада категорији примера који у одређеном реченичном контексту добијају могућност двојаке интерпретације па се не може сматрати поузданим екавизмом (уп. Драгин 2007: 218)¹². Аналошки икавизам тимь 40 не можемо са сигурношћу узети као потврду о икавској рефлексацији *јата*, јер се јавља у савременим шумадијско-војвођанским (уп. Remetić 1997: 269; Ivić, Bošnjaković, Dragin 1997: 121) и смедеревско-вршачким говорима (уп. Ivić 2001: 120; Bošnjaković 2012: 135).

И премда се у Nakaš 2010: 82 примећује да су у писму Мур 1430₁ најдоследније заступљене карактеристике Портине српске канцеларије и да се на месту дугог *jašša* пише *иє*, а кратког *є*, на основу системски проведеног истраживања ипак не можемо потврдити овакву дистрибуцију. Крива представа о изведеним закључцима у вези са рефлексацијом *jašša* у писму Мур 1430₁ последица је чињенице да ауторка истраживање заснива на Миклошичевом издању текста у коме има грешака у

10 Македонски континуанти некадашњих изговорних полугласника, аналитизам падежног система, губљење дистинкције између падежа правца и падежа места, употреба наставка *-ле* уместо наставка *-ли* у множини радног гл. придева подупиру претпоставку о српско-македонском пограничју као могућем дијалекатском исходишту писара ових двају писама (уп. Polomas, Lutovac 2014: 18-19).

11 Уп. и *сен прошенє* 11 у истом писму.

12 У одређеним реченичним контекстима облици номинатива јединице мушкога рода активног партиципа презента у неодређеном виду могу се појавити у функцији самосталног предиката, па се наведене форме могу протумачити и као аористи. У том случају се не може искључити могућност граfiјског угледања облика партиципа презента актива мушкога рода на глаголе код којих је друго и треће лице јединице аориста имало наставак *-е* (уп. Dragin 2007: 218).

рашчитавању (уп. западниѣх Мур 1430₁: 26, источниѣ Мур 1430₁: 26, месеца 43 ум. западнеѣх Мур 1430₁: 26, источниѣ Мур 1430₁: 26, мѣца 43).

У вези са овако изведеним закључцима, можемо указати на следеће: (1) писмо Мур 1430₁ никако не може бити узето као пример за најдоследније изражене карактеристике Порџине српске канцеларије, нити се било које писмо из богатог корпуса може издвојити, будући да је реч о изразито хетерогеним текстовима како у погледу графичко-правописних, тако и у погледу језичких карактеристика; (2) методолошки предуслов за испитивање и графичко-правописних и језичких карактеристика документа мора бити његов дипломатички статус (радом на оригиналним текстовима избегавају се и грешке приликом рашчитавања); (3) увидом у издање документа, те увидом у само један документ па и да је у питању оригинал, не може се са сигурношћу говорити о системској појави да се на месту дугог јаџа пише њ, а кратког ѣ, будући да је у примерима трговциѣ 14, 37, свѣ 14, 23, дрѣѣ 16, западнеѣх 26, свеѣх 29 на месту дугог јаџа потврђена графема ѣ; (4) ако лигатура ѣ има функцију облежавања вокала /e/, онда у гњевѣ 39 јекавско јотовање није посведочено.

2.2. КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА МЕХМЕДА II. У свим писама султана Мехмеда II у основи речи на месту јаџа бележи се искључиво графема ѣ. Илустрације ради наводимо мањи број карактеристичних примера:

лего Мех 1459: 10, гнѣ Мех 1463: 8, 19, сѣѣ Мех 1466: 10, заповетѣх Мех 1468₂: 6, месеца Мех 1474: 33, речѣ Мех 1474₁: 17, вѣни Мех 1476: 17, вѣномѣ Мех 1477₁: 19, ѣвѣка Мех 1477₂: 11, место Мех 1478: 13, заповетѣх Мех 1478₂: 11, напѣрѣ Мех 1478₃: 20, вѣти Мех 1478₄: 6, хтели Мех 1478₅: 13, месеца Мех 1479₁: 18¹³, заповетѣ дамѣх Мех 1479₃: 50, вѣне Мех 1480₃: 5.

Графема ѣ на месту јаџа бележи се и изван основе у следећим категоријама:

- (1) у Л мн. *ѡ/јѡ- промене: ѣ конѣлѣ Мех 1477: 14, на отоцѣ Мех 1480₁: 10;
- (2) у Д/Л јд. *ѡ-/ѡја промене: а вни сѣ продали били вѡлѣ и рѣдѣ · николѣ милтеновѣ Мех 1468: 8-10, ерѣ смо дали николѣ милтеновѣ Мех 1468: 12, кнезу и вѡстелѣ и всѡ вѣкине дѣбровника грѣ Мех 1468₂: 3-4, заповете црѣтво ми · вѣнѣ сѣлѣ Мех 1472: 7-8, да га дате вѣномѣ сѣлѣ Мех 1472: 24-25, да сѣверете и да предасте сѣлѣ Мех 1474: 23-24, да предаѣте ѣ рѣке вѣномѣ сѣлѣ Мех 1477₁: 18-19; w мире Мех 1454-1463: 7-8, у землѣ Мех 1468: 30-31, ѣ вѣзе Мех 1471₃: 19, по прѣдѣ Мех 1474₁: 16, на поѣ Мех 1479₃: 54, на поѣ Мех 1468: 16-17, Мех 1471₂: 9, 29, 1479₃: 74, 83, на поѣ Мех 1477: 7, на порѣ Мех 1468: 29, Мех 1469: 10-11, ѣ аде Мех 1477: 28, ѣ вѡсне Мех 1468: 7, ѣ рѣзнице Мех 1479: 13, Мех 1479₃: 12, Мех 1480₃: 8, ѣ рѣзнице Мех 1480: 9-10;

13 С обзиром на чињеницу да прилог гдѣ 13 из овог писма припада групи дублетних форми на ѣ и ѣ, те да не може представљати поуздан пример екавске замене јаџа, нисмо га навели у списку примера са графемом ѣ на месту некадашњег јаџа (о овоме више в. у Dragin 2007: 214-215).

- (3) у Л јд. личних заменица: по мѣне Мех 1479₃: 20;
- (4) у Д/И/Л јд. тврде заменичко-придевске промене: какw сѧ, и пѣвѣ ѡгwѣри Мех 1471₁: 8-9; сѣ wнеми Мех 1476: 20, сѣ wвемѣ Мех 1478: 27; по свѣ Мех 1463: 4;
- (5) у Г мн. тврде заменичко-придевске промене: по тѣw дѣка златѣ Мех 1474: 12, десѣ тисѣ дѣка златѣ внетѣѣ Мех 1475₁: 10, триста дѣка златѣ Мех 1476: 19-20, wсѧ на десѣте хѣиѧда дѣка златѣ Мех 1477₁: 10, девѣ хѣиѧдѣ дѣкатѣ златѣхѣ внетѣѣ Мех 1471₃: 10-11¹⁴, .бѣ. хѣиѧѧ и пѣ сѧ дѣка. внетѣѣ Мех 1479: 9-10, дѣка живановѣ Мех 1479₃: 46, дѣка живановѣ . и рѣкwѣ и радювѣ Мех 1479₃: 48-49, сребрѣнѣ и wловнѣ мѣстѣ и гвѣзденѣ Мех 1468: 7;
- (6) у Д мн. тврде заменичко-придевске промене: мѣем и пѣвменитѣ, кнезѣ и властелѣм Мех 1471: 3, мѣем и пѣвменитѣ, кнезѣ и властелѣ Мех 1476₁: 3-4, мѣем и пѣвменитѣ, кнезѣ и властелѣ Мех 1471₁: 2-3, мѣем и пѣвменитѣ, кнезѣ, и властелѣ Мех 1475: 2-3, все зѣла итѣнѣ и запѧнѣ црѣ цѣра кнезѣ и влѣтелѣ дѣбрwѣѣ Мех 1472: 1-4¹⁵;
- (7) у И мн. тврде заменичко-придевске промене: сѣ прѣвѣми Мех 1476: 28;
- (8) у Л мн. тврде заменичко-придевске промене: по свѣ зѣла Мех 1463: 2, на тѣ тѣранѣ Мех 1480₁: 27;
- (9) у А дв. тврде заменичко-придевске промене: за гѣорѣѣ · две тисѣкѣ · и пѣ сѣ · дѣка Мех 1480₁: 13, да ми даю две тисѣкѣ и пѣ сѣ · дѣка Мех 1480₁: 14-15, и пакѣ сѣвише · две тисѣкѣ · и пѣ тѣоти дѣка златѣ внетѣѣ за гѣорѣѣ · Мех 1480₃: 10-11, две тѣотине пѣдесѣ дѣка златѣ внетѣѣ · за пѣвѣжденѣ · Мех 1480₃: 14-15;
- (10) у одричним облицима презента гл. *јесам*: не Мех 1468₂: 14 (3. л. јд. през.), неѣ Мех 1466: 18, Мех 1468₂: 18, Мех 1478: 19, Мех 1478₄: 12, Мех 1478₅: 13; неѣ Мех 1468: 37, неѣ Мех 1478₄: 16.

Одступања од горенаведене дистрибуције замене *јаѣа* примећујемо само у усамљеним примерима нистѣ Мех 1458: 12, ниѣ Мех 1468: 25x2 и неѣѣ Мех 1471₂: 13.

Фонетски икавизми нистѣ Мех 1458: 12 и ниѣ Мех 1468: 25x2 не нарушавају општу слику екавске рефлексације *јаѣа* у канцеларији султана Мехмеда II, а то нам потврђује и њихово присуство у савременим шумадијско-војвођанским (уп. Ivić 2001: 177; Вошњакović 2012: 122) и смедеревско-вршачким говорима (уп. Ivić 2009: 102)¹⁶.

14 Исти примери у различитим граfiјским реализацијама бележе се и у писмима Мех 1471₃, Мех 1477₂, Мех 1478: 15, Мех 1478₁, 1478₂: 19, Мех 1478₃, Мех 1479₁, Мех 1480, Мех 1480₃.

15 Примери *вѣ, итѣнѣ, запѧнѣ, дѣбрwѣѣ* из интитулације и инскрипције само у различитим граfiјским реализацијама потврђени су и у писмима Мех 1463, Мех 1471, Мех 1471₃, Мех 1472, Мех 1474, Мех 1474₁, Мех 1475, Мех 1475₁, Мех 1476, Мех 1477, Мех 1477₁, Мех 1477₂, Мех 1478, Мех 1478₁, Мех 1478₂, Мех 1478₃, Мех 1478₄, Мех 1478₅, Мех 1479, Мех 1479₁, Мех 1479₃.

16 Фонетски икавизми у одричним облицима глагола *јесам* бележе се и у говорима галипољских Срба (уп. Ивић 1994: 69), као и у неким деловима савремених

Учине ^каддиѣ Бај 1502: 16; У ринице Бај 1482: 13, Бај 1484₁: 13, 16, Бај 1488: 10, Бај 1489₂: 23, У риницъ Бај 1484: 10, на банѣ Бај 1485₁: 25, по седоучъве Бај 1485₂: 15, У книги Бај 1489₃: 25, У чинѣ годѣ е кѣже Бај 1501₁: 17, по лѣзе Бај 1481–1512₁: 8, на поѣте Бај 1484: 6, на поѣте Бај 1499₁: 15, Бај 1499₂: 7, Бај 1501: 14, 17, Бај 1481–1512₁: 9, на пле Бај 1495₁: 9;

- (4) у Д јд. личних заменица: а ^мне не дошѣ Бај 1485₂: 11, а ви ^мне да не · кажете · Бај 1486: 19–20.
- (5) у Д јд. тврде заменичко-придевске промене: прѣма ^мвемъ Бај 1481–1512: 27;
- (6) у И јд. тврде заменичко-придевске промене: съ ^мвсѣ и целѣ ^мсѣцѣ Бај 1481: 4, съ ^мвсѣ нѣ владаниѣ Бај 1481: 14, съ ^мвсѣ Бај 1481₂: 17, съ ^мвѣ иманиѣ Бај 1486₃: 20, с ^мнѣ на^мкѣ Бај 1488₁: 17, съ ^мсвѣъ Бај 1481–1512: 19, с ^мпѣ ^лрѣскемъ Бај 1495₁: 15, с ^лпске ^лрѣ Бај 1495₁: 16;
- (7) у Л јд. тврде заменичко-придевске промене: У новемъ Бај 1489: 24, У ^мнѣ Бај 1489₃: 12, У ^мвѣ послѣ Бај 1481–1512: 21, по ^мзрвашнѣ ^мзаповѣти Бај 1481–1512: 22, У ^мвемъ послѣ Бај 1481–1512: 24;
- (8) у Г мн. тврде заменичко-придевске промене: бѣ ^мдѣка ^мзлатѣ Бај 1481₁: 6, пѣ ^мтѣти ^мдѣка ^мзлатѣ Бај 1488: 9, осѣ на десѣ ^мтисѣкѣ ^мдѣка ^мзлатѣ Бај 1488₁: 9, два на десѣте ^мтисѣкѣ и пѣ сѣ ^мдѣка ^мзлатѣ ^мвенѣтацѣ Бај 1492: 12–13, ^мтисѣкѣ и пѣ ^мстѣти ^мдѣка ^мзлатѣ ^мвенѣтацѣ Бај 1499: 15–16, ^мтисѣкѣ и пѣ ^мстѣти ^мдѣка ^мзлатѣ ^мвенѣтѣцѣ Бај 1500: 13, два на десѣте ^мтисѣкѣ и пѣ ^мстѣти ^мдѣка ^мзлатѣ ^мвенѣтѣцѣ Бај 1501: 13¹⁷, ѡ инѣ ^млюди Бај 1487: 8–9, ^мтѣраге. ^мпѣвѣ ^мамѣда Бај 1487: 14–15, ^мко ^мдоврѣ ^млюди Бај 1499₂: 34–35, ^млѣ и ^мдѣврѣ и ^мвѣванѣ Бај 1486₁: 32, ^мфранѣкѣ ^мдѣката Бај 1503: 13, ѡ ^мвсѣ ^мтѣхи ^мстрана ^мзапѣнѣ Бај 1481–1512₁: 16–17, ѡ ^мтѣ. ^мстрана Бај 1481–1512₃: 16;
- (9) у Д мн. тврде заменичко-придевске промене: ^мрѣмѣнискѣ Бај 1485₁: 2, ^мдѣврѣвѣчѣскѣ Бај 1486: 3, ^ммноземъ Бај 1486₂: 2, ^минѣ Бај 1492: 5, ^мприморскѣ Бај 1481–1512₃: 3, ^мромскѣ Бај 1481–1512₃: 3, ^мкарамѣскѣ Бај 1481–1512₃: 3, ^мнатѣлискѣ Бај 1481–1512₃: 3, ^мрѣмѣнскѣ Бај 1481–1512₃: 3–4, ^мвсѣмъ Бај 1510: 2, ^мприморскѣмъ Бај 1510: 3, ^мкарамѣскѣмъ Бај 1510: 3, ^мнатѣлискѣ Бај 1510: 3, ^мромѣнскѣ Бај 1510: 4¹⁸;
- (10) у И мн. тврде заменичко-придевске промене: сѣ ^мдѣврѣскѣ ^мкѣзи Бај 1495: 22;
- (11) у Л мн. тврде заменичко-придевске промене: по ^мвѣ ^мградѣве Бај 1481: 36–37, по ^мпѣвѣ Бај 1481: 62;

17 Исти примери у различитим граfiјским реализацијама потврђени су и у писмима Бај 1481, Бај 1482, Бај 1484, Бај 1484, Бај 1488, Бај 1493, Бај 1495, Бај 1496, Бај 1493, Бај 1510.

18 Како се у овој категорији бележе углавном устаљени придеви из уводне формулације, а разликују се само по граfiјским реализацијама, због великог броја потврђених примера овде наводимо само писма у којима су облици потврђени: Бај 1481, Бај 1482, Бај 1483, Бај 1485, Бај 1485₂, Бај 1486, Бај 1486₂, Бај 1486₃, Бај 1487, Бај 1492, Бај 1493, Бај 1493, Бај 1495, Бај 1495, Бај 1495, Бај 1495, Бај 1496, Бај 1497, Бај 1497, Бај 1498, Бај 1499, Бај 1499₁, Бај 1499₂, Бај 1500, Бај 1501, Бај 1501, Бај 1502, Бај 1503, Бај 1481–1512, Бај 1481–1512₁, Бај 1481–1512₂, Бај 1481–1512₃, Бај 1481–1512₄.

- (12) у А дв. тврде заменичко-придевске промене: и ђтави и · ДВЕ тисџке · и пѣ сѣ дџкаџ Бај 1481: 29, а ДВЕ тисџке · и пѣ тџоти дџкаџ Бај 1481: 31–32, негџ да плакаџо ДВЕ џпри Бај 1481: 40–41, ДВЕ хилинаде дџкатџ примџмо Бај 1481: 7–8, кв дџгъ њ на племџтво ви · ДВЕ тисџке · и пѣ сѣ седџдесџ и ·з· дџкаџ џтао Бај 1484: 7–9, сто ДВЕ тисџке дџкатџ да датџ Бај 1486: 40, ДВЕ тисџке дџкатџ да датџ Бај 1486: 44, ДВЕ кџ имаџ Бај 1493: 12, нашадаџ се · на васџ дваџдесџ · и ДВЕ · хиладаџ · и девџ стотина · и тридесџ · и девџ џпри · Бај 1481–1512: 10–12;
- (13) у негираним облицима презента гл. *јесам*: не Бај 1486: 31, 34, 35 (3. л. јд. през.), неџ Бај 1489: 17, неџ Бај 1493: 16, несте Бај 1497: 15, несте Бај 1499: 20, неџе Бај 1497: 19, 1499: 18, Бај неџе 1499: 17, Бај 1481–1512: 29, неџ Бај 1488: 11.

Одступања од горенаведене доследне употребе графеме *џ* на месту *јаџа* у флексији бележе се у примерима неџи Бај 1481: 52 (инстр. јд.), всимџ Бај 1481–1512: 2 (дат. мн.), вси Бај 1481–1512: 2 (дат. мн.), ини Бај 1481–1512: 4 (дат. мн.) и ваши Бај 1481–1512: 8 (лок. мн.) у којима се икавска рефлексација *јаџа* јавља као последица деловања аналошких уједначавања према мекој заменичко-придевској промени, а овакви морфолошки икавизми карактеристика су савремених шумадијско-војвођанских (уп. Remetić 1985: 93; Ivić, Bošnjaković, Dragin 1997: 227) и смедеревско-вршачких говора (уп. Ivić 2009: 102).

Општу слику екавске рефлексације *јаџа* у писмима султана Бајазита II не затамњују ни усамљени фонетски икавизми ниџ Бај 1486: 35 и ниџе Бај 1489: 13 који се бележе у савременом шумадијско-војвођанском (уп. Remetić 1997: 93; Ivić 2001: 177) и смедеревско-вршачком дијалекту (уп. Ivić 2009: 102)¹⁹.

У примеру неџтџ Бај 1481–1512: 14 лигатура њ највероватније има функцију обележавања вокала /e/²⁰.

Као посебно писмо издваја се Бај 1510 у коме се, поред графеме *џ* на месту *јаџа* у основи и наставцима, јављају и два усамљена примера са графемом и на месту *јаџа*: мисџа Бај 1510: 12 и миџо Бај 1510: 18. И премда је реч о примерима са графемом и на месту *јаџа* у основи речи, због чињенице да су у питању примери из клишеизиране датумске формуле, не можемо их сматрати поузданим икавизмима.

На основу изложене грађе и скоро доследно употребљене графеме *џ* на месту некадашњег *јаџа* закључујемо да се и у писарској канцеларији султана Бајазита II потврђена екавска рефлексација *јаџа*, која се бележи и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Polomac 2016: 167–168),

¹⁹ Наведени одрични облици гл. *јесам* бележе се и у говору галипољских Срба (уп. Ивић 1994: 69), али су посведочени и у појединим деловима савремених косовско-ресавских (уп. Јовић 1968: 53; Пецо–Милановић 1968: 259) и призренско-јужноморавских говора (уп. Богдановић 1987: 85).

²⁰ Уп. са примерима из канцеларија султана Мурата II и Мехмеда II: по сџмџ Мур 1430: 4, џписа сџ повелџне Мур 1430: 41, али по сџмџ Мур 1430: 41/42 и неџ Мех 1471: 13.

као и у преписци султана Бајазита II са угарским владарима Матијом Корвином и Владиславом II (уп. Поломац 2023: 36–37; 68–69)²¹.

За историјску дијалектологију српскога језика од посебне важности јесу примери екавске замене *jašša* у морфонолошким категоријама које су заједничке савременим косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима у којима је очувана флексија (в. примере под 3 и 9, а савремени дијалекатски материјал уп. у Ресо–Milanović 1968: 323, 326–327; Jović 1968: 111; Remetić 1996: 460–461, 492; Ivić 2001: 137; Bukumirić 2003: 246; Ivić 2009: 167).

Наведеним категоријама придружујемо и одричне облике глагола *јесам*: не Мех 1468₃: 14 (3. л. јд. през.), несте Мех 1466:18, Мех 1468₂: 18, Мех 1478: 19, Мех 1478₄: 12, Мех 1478₅: 13; несте Мех 1468: 37, неџ Мех 1478₄: 16 (савремени дијалекатски материјал уп. у Bogdanović 1987: 85; Remetić 1996: 370; Bukumirić 2003: 83; Ivić 2009: 167).

Од великог значаја у нашем истраживању су и аналошки екавизми који могу упутити на унутрашњу диференцијацију југоисточног српског говора XV и XVI века (в. примере под 5, 6, 7, 10 и 11, а савремени дијалекатски материјал уп. у Jović 1968: 109–111; Ivić 2001: 137; Bukumirić 2003: 246).

2.4. КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА СЕЛИМА I. За разлику од докумената султана Мехмеда II и Бајазита II, у којима је потврђена екавска замена *jašša* са изолованим облицима икавизама смедеревско-вршачког и шумадијско-војвођанског типа, писма султана Селима I показују нешто друга-чију слику.

На месту некадашњег *jašša* у основи у свим писмима бележе се графема *є* и графема *и*, док су на месту некадашњег *jašša* у наставцима у свим писмима потврђене и графема *є* и графички спој *иє*. Овде наводимо све забележене примере:

Сел 1513: време 8, лет^џ 14, 15, 20, мноземь 5 (дат. мн. ж. р) према видомь 8, мисеца 15, 18, мисто 19 према вџсиемь 3 (дат. мн. ж. р), приморскиемь 3 (дат. мн. ж. р), рџмскиемь 3 (дат. мн. ж. р), караманскиемь 4 (дат. мн. ж. р), натолскиемь 4 (дат. мн. ж. р), романскиемь 4 (дат. мн. ж. р), њниемь 5 (дат. мн. ж. р), џ вџсиемь (лок. јд. м. р), реченниемь 16 (дат. мн. м. р);

Сел 1514: лето 17, мноземь 5 (дат. мн. ж. р) према мисеца 15, видџ 9, мито 17 према рџмскиемь 4 (дат. мн. ж. р), романскиемь 5 (дат. мн. ж. р), вџсиемь 3 (дат. мн. ж. р), приморскиемь 3 (дат. мн. ж. р), караманскиџ 4 (дат. мн. ж. р), њниемь 5 (дат. мн. ж. р), џ вџсиџ 6 (лок. јд. м. р);

Сел 1516: време 8, верно 13, њнемь 5 (дат. мн. ж. р), мноземь 5 (дат. мн. ж. р), према мисеца 14, видџ 7 према вџсиемь 2–3 (дат. мн. ж. р), приморскиџ 3 (дат. мн. ж. р), рџмскиџ 3 (дат. мн. ж. р), карамџкиџ 3–4 (дат. мн. ж. р), натолкиџнемь 4 (дат. мн. ж. р), романскиџ 4 (дат. мн. ж. р), перскиемь 4 (дат. мн. ж. р), џ вџсиџ 6 (лок. јд. м. р);

21 У писму краљу Владиславу II бележе и изоловани икавизми смедеревско-вршачког и шумадијско-војвођанског типа (уп. Поломац 2023: 68), који се јављају и у канцеларијама Мехмеда II и Бајазита II.

Сел 1517: време 9, верџете 15, летџ 17, мнозеџ 5 (дат. мн. ж. р) према мисеца 17, митџ 17 према вџсием 3 (дат. мн. ж. р), приморскиџ 3 (дат. мн. ж. р), рџскиџ 3 (дат. мн. ж. р), карамџкиџ 3 (дат. мн. ж. р), наголикиџ 4 (дат. мн. ж. р), ромџкием 4 (дат. мн. ж. р), прскиџ 4 (дат. мн. ж. р), дараџкиџ 5 (дат. мн. ж. р), џниџ 5 (дат. мн. ж. р), џ вџсиџ 6 (лок. јд. м. р);

Сел 1512–1520: време 8, вџсеџ 4 (дат. мн. ж. р), џнемџ 5 (дат. мн. ж. р), мнозеџ 5 (дат. мн. ж. р) према видомџ 7, мисеца 12, митџ 13 према вџсиџ 2 (дат. мн. ж. р), приморскиемџ 3 (дат. мн. ж. р), наголикиемџ 3 (дат. мн. ж. р), перскиемџ 4 (дат. мн. ж. р), ромџкиемџ 3–4 (дат. мн. ж. р), дарапскиџ 4 (дат. мн. ж. р), дџровџкиџ 6 (дат. мн. ж. р), џ вџсиџ 6 (лок. јд. м. р).

Примери са забележеним континуантима *jašša* у канцеларији султана Селима I потврђени су искључиво у уводној формули писама у оквиру интитулације и инскрипције, као и у завршним окамењеним датумским формулама. Оваква ситуација и не чуди с обзиром на чињеницу да су документа из ове канцеларије уједно и најмањег обима. У вези с тим, веома је тешко са сигурношћу говорити о поузданој рефлексацији *jašša*, посебно ако се има у виду чињеница да су наведени примери могли бити употребљени и у функцији прилагођавања језику адресата. Са резервом треба узети и примере у којима се на месту *jašša* у наставцима бележи графема € која би могла бити употребљена и у функцији обележавања гласовне групе [ије], посебно ако се имају у виду горенаведени примери са графијским спојем ие у истој категорији. Како су посведочени само у окамењеним уводним и завршним формулама писама, примери са рефлексима некадашњег *jašša* у овим писмима не могу сматрати релевантним за историјску дијалектологију.

Другачија слика рефлексације *jašša* у канцеларији султана Селима I од оне у канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II уједно указује и на почетак слабљења старосрпског стандарда из канцеларија султана Мехмеда II и Бајазита II.

2.5. КАНЦЕЛАРИЈА СУЛТАНА СУЛЕЈМАНА I. Као и у канцеларији султана Селима I и у канцеларији султана Сулејмана I рефлексација *jašša* је изразито хетерогена.

У основи речи у писму Сул 1517 на месту *jašša* потврђене су графема € и графијски спој ие, у писмима Сул 1520–1566₂, Сул 1520–1566₃, Сул 1520–1566₄, Сул 1520–1566₆, графема € и графема и, док је у писмима Сул 1520–1566, Сул 1520–1566₁ и Сул 1520–1566₅ потврђена само графема €. Готово идентичну ситуацију имамо и на месту некадашњег *jašša* у наставцима, те се у писмима Сул 1525, Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566₃, Сул 1520–1566₅, Сул 1520–1566₆ бележе графема € и графијски спој ие, а у писму Сул 1520–1566₂ графијски спој ие и у усамљеном примеру графема и. У Сул 1517 потврђен је само графијски спој ие, а у Сул 1520–1566₄ само графема €. Изузетак је једино писмо Сул 1520–1566 у коме је на месту некадашњег *jašša* и у основи и у наставцима потврђена искључиво графема €. Овде наводимо све забележене примере:

Селима I у којима су примери са континуантима *јаџа* углавном потврђени у уводној формули адресације и клишеизираним датумским обрацима, овде је ситуација другачија, те се јављају и ван устаљених образаца у уводној и завршној формули писама. Занимљиво је да готово преликану ситуацију у вези са континуантима *јаџа* и у основи и у наставцима проналазимо у ћирилским исправама великаша Павловића упућеним Дубровнику и то у исправама дијака Ивана (уп. Pavlović 2018: 33–35), писара чија ијекавско-јекавска рефлексација *јаџа* упућује на говор „на подручју између Врхбосне и Добруна, што је и било језгрено подручје Земље Павловића” (Pavlović 2018: 45). На средњовековну земљу Павловића као дијалекатско исходиште писара мировног уговора султана Селима I упућеног угарском краљу Лудовику указује Л. Накаш (2017: 69), а њено запажање утемељено је на потврдама усамљених коренских икавизама и примера са (и)јекавском рефлексацијом *јаџа*. Накаш, међутим, не искључује и могућност да (и)јекавски и икавски рефлекси у мировном уговору воде порекло из млађег четворојезичног уџбеника (в. Nakaš 2017: 70), који се користио за школовање оних који су се спремали за највише државне положаје на султановом двору (уп. Marinković 2010: 281).

У писмима Сул 1525, Сул 1520–1566, Сул 1520–1566₁, Сул 1520–1566₃, Сул 1520–1566₅ и Сул 1520–1566₆ графема *џ* као континуант *јаџа* забележена је не само у корену речи него и у морфолошким категоријама које су заједничке савременим косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима у којима је очувана флексија (Д/Л јд. именица ж. р. са наставком *-е*, облици Д мн. сложене придевске промене са наставком *-ем*), али и у морфолошким категоријама које су значајне за унутардијалекатску диференцијацију српског југоисточног говора XV и XVI века (облици инстр. и лок. јд. сложене придевске промене са наставком *-ем*). Примери са графемом *џ* на месту *јаџа* у овим писмима, међутим, не могу се тумачити као поуздани екавизми већ недвосмислено упућују на претпоставку да су одраз старосрпског стандарда установљеног у канцеларијама Мехмеда II и Бајазита II²² и као такви не могу бити релевантан материјал за историјску дијалектологију.

На основу потврда ијекавских континуаната на месту *јаџа* искључиво у наставцима и то у Д/Л мн. тврде заменичко-придевске промене у интитулацији и инскрипцији, с разлогом можемо претпоставити и да су се употребљавали како би се језик писама прилагодио језику адресата, што је у средњовековној писмености био чест случај (уп. Pavlović 2018).

Имајући у виду свих пет канцеларија, јасно је да се у писмима султана Селима I и Сулејмана I уочава слабљење старосрпског стандарда из канцеларија Мехмеда II и Бајазита II била стабилисана. Ијекавски и икавски рефлекси на месту некадашњег *јаџа*, употребљени у клишеизираним уводним и завршним формулама писама, могу упутити на закључак да су у овим писарским канцеларијама деловали писари

22 О томе да су писари султана Сулејмана I највероватније били вишејезични сведочи нам употреба хибридних форми у овим писмима (уп. Lutovac Kaznovac 2019: 348–356).

који су били са (и)јекавског и(ли) икавског терена, али који су познавали стандард установљен кроз писарске канцеларије султана Мехмеда II и Бајазита II. Не може се, међутим, искључити и могућност да је у најмлађим писарским канцеларијама нарушавање стандарда из времена султана Мехмеда II и Бајазита II последица чињенице да је на османском двору све мање потурчењака (в. и Polovac 2023: 35), те да су документа писали вишејезични писари који су српски језик учили из четворојезичних уџбеника који су били у употреби на османском двору²³. О вишејезичности писара султана Сулејмана I сведоче и хибридне форме забележене у документима из ове канцеларије (уп. Lutovac Kaznovac 2019: 348–356), посебно у контексту добро познате чињенице да је ћирилска преписка између турских султана и Дубровника, али и осталих турских власти окончана управо владавином овог султана (уп. Đorđić 1971: 163).

3. Закључне напомене

Проведена анализа показала је да је рефлексација *jašša* у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику изразито хетерогена. Док је у канцеларији султана Мурата II у двама писмима посведочена несумњива екавска замена, у једном писму су на месту *jašša* потврђени екавски и усамљени (и)јекавски рефлекси. У канцеларијама султана Мехмеда II и Бајазита II забележена је доследна екавска рефлексација, уз појаву усамљених фонетских икавизама карактеристичних за савремене смедеревско-вршачке и шумадијско-војвођанске говоре. За разлику од канцеларија султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II, у канцеларијама султана Селима I и Сулејмана I старосрпски стандард слаби, те се у овим канцеларијама бележе (и)јекавски и усамљени икавски рефлекси. Будући да су, и поред (и)јекавских и икавских рефлекса, у документима султана Селима I и Сулејмана I потврђени и екавски рефлекси, није искључено да су у овим канцеларијама деловали писари који су долазили са ијекавског и икавског говорног подручја, а који су притом познавали старосрпски стандард из времена султана Мехмеда II и Бајазита II. С друге стране, присуство ијекавских и икавских рефлекса у овим канцеларијама се можда може објаснити и кварењем старосрпског стандарда из времена султана Мехмеда II и Бајазита II тиме што су писарску делатност преузели вишејезични писари.

За разлику од резултата добијених у Stolz 1984–1985, наша грађа је показала да је у писмима Портине канцеларије Дубровнику доследна екавска рефлексација *jašša* забележена у 89 писама (86%). У девет докумената (9%), поред екавских и (и)јекавских рефлекса, јављају се и

23 О овоме више в. у Marković 2010. Захваљујући турском историчару Ахмету Џафероглуу, научна јавност је упозната са двама примерцима четворојезичног персијско-арапско-грчко-српског уџбеника која се чувају у Библиотеци џамије Сулејманије у Истанбулу, при чему се најважнија разлика у погледу српског материјала огледа у томе што је у уџбенику српски текст писан екавицом, а у другом ијекавицом (уп. Lehfeltdt 1989: 74; Putanec 1990: 240–241).

усамљени икавизми, у четири писама (3%) потврђени су екавски и (и)јекавски рефлекси, а само у двама писмима (2%) потврђени су екавски са усамљеним икавским рефлексима. Другим речима, међу оригиналним документима Портине српске канцеларије Дубровнику највише је оних са екавском рефлексацијом *јаџа*, док писма са искључиво (и)јекавским или икавским рефлексима нису пронађена. Све ово нам указује на то да је у Stolc 1984–1985 погрешан закључак у вези са рефлексацијом *јаџа* највероватније донет на основу тога што је анализа заснована на издањима текстова, те су се и преводи и преписи третирали равноправно као и оригинална документа. Овде не искључујемо и могућност да су на криву представу о рефлексацији *јаџа* могли утицати и грешке у Стојановићевом издању текста.

Да коначан закључак о рефлексацији *јаџа* у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику не може бити донет на основу увида у један изолован документ из ове обимне преписке, показује и наше истраживање које се мимоилази са закључцима датим у Nakaš 2010. У студији Nakaš 2010 крива представа о томе да се у писмима турских султана Дубровнику на месту дугог *јаџа* пише *иѐ*, а кратког *ѐ*, заснива се на Миклошичевом издању текста у коме има грешака у рашчитавању. Ово само говори у прилог чињеници да усамљено писмо не може бити узето као пример за системски закључак у вези са рефлексацијом *јаџа*, будући да су у питању изразито хетерогени текстови како у погледу граfiјско-правописних тако и у погледу језичких карактеристика. Другим речима, методолошки предуслов за испитивање како граfiјско-правописних тако и језичких карактеристика писама Портине српске канцеларије Дубровнику треба да буде њихов дипломатички статус, а увидом у оригиналне текстове могу се исправити и грешке начињене у издањима докумената.

Коначно, од посебног значаја за историјску дијалектологију јесу екавски рефлекси *јаџа* у категоријама карактеристичним за савремене косовско-ресавске говоре (наставак *-ем* у Д/И/Л јд. и И/Л мн. тврде заменичко-придевске промене), као и у категоријама заједничким за савремене косовско-ресавске и призренско-јужноморавске говоре (наставак *-е* у Д/Л јд. именица ж. р., наставак *-ем* у Д мн. тврде заменичко-придевске промене, негирани облици презента гл. *јесам*). Екавски рефлекси *јаџа* у наведеним категоријама представљају јасно сведочанство о томе да је у основи српског језика у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику био српски југоисточни говор XV и XVI века из кога су се касније издиференцирали савремени косовско-ресавски и призренско-јужноморавски говори, а који се налази и у основици српскога језика у повећама и писмима Српске деспотовине (уп. Polomas 2016: 459–461), као и у писмима Портине канцеларије угарским краљевима и заповедницима (уп. Polomas 2023: 226).

Литература

- Bogdanović 1987: N. Bogdanović, Govor Aleksinačkog Pomoravlja, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, *Srpski dijalektološki zbornik*, XXXIII, Beograd, 7–302.
- Bošnjaković 2012: Ž. Bošnjaković, Morfološke osobine govora istočne Šumadije, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, *Srpski dijalektološki zbornik*, LXIX, Beograd, 1–381.
- Bukumirić 2003: M. Bukumirić, Govori severne Metohije, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, *Srpski dijalektološki zbornik*, L, Beograd, 3–356.
- Dragin 2007: N. Dragin, Metodološke napomene o proučavanju glasovne vrednosti y u srpskoslovenskom jeziku (na građi rukopisa XII–XV veka), Novi Sad: *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, L/1–2, Novi Sad, 213–222.
- Đorđić 1991: P. Đorđić, *Istorija srpske ćirilice*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Elzović 1931: G. Elezović, Tursko-srpski spomenici Dubrovačkog arhiva, Beograd: *Južnoslovenski filolog*, XI, Beograd, 7–88.
- Ivić 1994: P. Ivić, *O govoru Galipoljskih Srba*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić, Bošnjaković, Dragin 1997: P. Ivić, Ž. Bošnjaković, N. Dragin, Banatski govori šumadijsko-vojvođanskog dijalekta. Morfologija, sintaksa, zaključci, tekstovi, *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik SANU, XLIII.
- Ivić 1991: P. Ivić, Izabrani ogledi III. Iz srpskohrvatske dijalektologije, Niš: Prosveta.
- Ivić 2001: P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić 2009: P. Ivić, *Srpski dijalekti i njihova klasifikacija*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić 2014: P. Ivić, *Pregled istorije srpskog jezika*, Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Jović 1968: D. Jović, Trstenički govor, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik: *Srpski dijalektološki zbornik*, XVII, Beograd, 1–239.
- Kostić 1924: M. Kostić, *Srpski jezik kao diplomatski jezik jugoistočne Evrope od XV–XVIII veka*, Skoplje: Stara Srbija.
- Lehfeldt 1989: W. Lehfeldt, O refleksu ě u jednom rukopisu iz XV veka, napisanom arapskim pismom, Novi Sad: *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXII/1, Novi Sad, 73–91.
- Lutovac 2013: T. Lutovac, *Fonetsko-fonološke karakteristike pisama turskog sultana Murata II Dubrovniku*, Master rad, Kragujevac: Filum.
- Lutovac Kaznovac 2019: T. Lutovac Kaznovac, *Jezik pisama turskih sultana Dubrovniku*, Doktorska disertacija, Kragujevac: Filum.
- Marković 2010: M. Marković, Srpski jezik u otomanskom carstvu (primer četvorोजezičnog udžbenika za učenje stranih jezika iz biblioteke sultana Mahmuda I). Beograd: *Slavistika*, XIV, Beograd: 280–298.
- Miklosich 1858: F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Apud guilelmum Braumüller: Vienna.
- Mladenović 1977: A. Mladenović, Napomene o srpskoslovenskom jeziku, Novi Sad: *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XX/2, Novi Sad, 1–21.

- Nakaš 2010: L. Nakaš, *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Sarajevo: Slavistički komitet.
- Nakaš 2016: L. Nakaš, Portina slavenska kancelarija i njen utjecaj na pisare u prvom stoljeću osmanske uprave u Bosni, Sarajevo: *Forum Bosnae*, 74–75, Sarajevo, 269–297.
- Nakaš 2017: L. Nakaš, Bosanski pisar sultana Selima, Sarajevo: *Forum Bosnae*, 77, Sarajevo, 62–113.
- Pavlović 2018: S. Pavlović, Fonološke odlike srpskih povelja srednjovekovne vlastele Pavlovića, u: Z. Nikitović (red.), *Srpsko pisano nasljeđe i istorija srednjovjekovne Bosne i Huma*, Banja Luka – Istočno Sarajevo, 25–48.
- Peco, Milanović 1968: A. Peco, B. Milanović, Resavski govor, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik: *Srpski dijalektološki zbornik*, XVII, Beograd, 241–368.
- Polomac, Lutovac 2014: V. Polomac, T. Lutovac, Dva pisma turskog sultana Murata II Dubrovniku, Kragujevac: *Nasleđe*, 28, Kragujevac, 9–24.
- Polomac 2016: V. Polomac, *Jezik povelja i pisama srpske Despotovine*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2016.
- Polomac 2023: V. Polomac, *Srpski kao diplomatski jezik u XV i XVI veku. Filološki pristup*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Putanec 1990: V. Putanec, Poliglotni ar.-prez.-grč.-srp. i ar.-perz.-grč.-hrv. Rukopisni konverzacijski priručnik s konca 15. st. na Porti u Carigradu (Knjižnica u Aya-Sofiji, mss. 4749 i 4750), Zagreb: *Rasprave zavoda za jezik* 16, Zagreb, 237–244.
- Radojčić 1953–1954: N. Radojčić, Pet srpskih pisama s kraja XV veka, Beograd: *Južnoslovenski filolog*, XX, Beograd, 343–367.
- Remetić 1996: S. Remetić, Srpski prizrenski govor I (Glasovi i oblici), Beograd: Institut za srpski jezik SANU: *Srpski dijalektološki zbornik*, XLII, Beograd, 319–614.
- Stojanović 1934: Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma, knj. II: Dubrovnik i susedi njegovi*, Beograd/Sremski Karlovci.
- Stolz 1984–1985: B. Stolz, Serbo-Croatian as a Balkan diplomatic language during the fifteenth and sixteenth centuries, Novi Sad: *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII–XVIII, Novi Sad, 747–759.
- Truhelka 1911: Ć. Truhelka, Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive, Sarajevo: *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXIII.

Tamara N. Lutovac Kaznovac

REFLECTIONS OF YAT IN THE LETTERS OF PORTA'S SERBIAN OFFICE TO DUBROVNIK

Summary

In the paper, the reflexes of the Old Serbian vowel yat are investigated in the letters by Porta's Serbian office to Dubrovnik. The letters were written from 1430 to 1566 in the scribal offices of sultans Murat II, Mehmed II, Bayezid II, Selim I, and Suleiman I. The performed analysis showed that in the largest number of letters, the Ekavian reflection of yat was recorded, while in the documents of the sultans Selim I and Suleiman I both (i)Jekavian and Ikavian continuants were recorded, mostly used in intitulations, inscriptions, and fossilized date formulas, clearly indicating that in these offices the Old Serbian standard from the time of sultans Mehmed II and Bayezid II is becoming weaker.

Keywords: yat reflexes, Porta's Serbian office, history of the Serbian language, historical dialectology

Примљен: 28. јун 2023. године

Прихваћен: 26. фебруар 2024. године